

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

επιστήμες

Σειρά ΕΤΕΡΟΤΗΤΕΣ Εκδόσεις Ανθρωπολογικής Κριτικής

Υπεύθυνοι σειράς Χρήστος Δερμεντζόπουλος, Μάνος Σπυριδάκης

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ, ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιστημονικοί συνεργάτες

Αλεξίου Θανάσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Fernandes Margarida, Universidade Nova de Lisboa

Godelier Maurice, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales

Hamilakis Yannis, University of Southampton

Just Roger, University of Kent

Karakasidou Anastasia, Wellesley College, Massachusetts

Kyriakakis Ioannis, University College London

Layton Robert, University of Durham

Μάντζου Πολυξένη, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Μιχαηλίδου Μάρθα, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Μπήτσικας Ξενοφών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Narotzky Susana, Universitat de Barcelona

Pardo Italo, University of Kent

Prato Giuliana, University of Kent

Raquejo Grado Tonia, Complutense Universitat de Madrid

Sant-Cassia Paul, University of Durham

Σεβαστάκης Νικόλαος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Σκαρπέλος Γιάννης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Stewart Charles, University College London

Strathern Marilyn, University of Cambridge

Tsakiris Manos, University College London

Wallman Sandra, University College London

Wright Susan, Danish Pedagogic University

ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΕΡΜΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

επιμέλεια

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

επιστήμες

Χρήστος Δερμεντζόπουλος, Μάνος Σπυριδάκης (επιμέλεια)
Ανθρωπολογία, κουλτούρα και πολιτική

Πρώτη έκδοση Δεκέμβριος 2004

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ Ελεωνόρα Βερυκίου
 ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ Χρύσα Συριανόγλου

© 2004, Εκδόσεις **ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ**

και

Χρήστος Δερμεντζόπουλος και Μάνος Σπυριδάκης

ISBN 960-375-769-1

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ 3769
 Κ.Ε.Π. 803, Κ.Π. 395/04

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις **ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ**

Κεντρική διάθεση

Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα

τηλ.: 210 3647433, 210 3621274, fax: 210 3610750

Υποκατάστημα Βόρειας Ελλάδας

Φιλίππου 40, 546 31 Θεσσαλονίκη, τηλ./fax: 2310 250075

Βιβλιοπωλεία **ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ**

1. Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα

Τηλ.: 210 3647433, 210 3621274, fax: 210 3610750

2. Στοά του Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 64 Αθήνα

Τηλ./Fax: 210 3319195

http://www.metaixmio.gr • e-mail: metaixmio@metaixmio.gr

Εισαγωγή

Χρήστος Δερμεντζόπουλος – Μάνος Σπυριδάκης 9

I. Κριτική της Κουλτούρας και Πολιτική

MARILYN STRATHERN: *Διεπιστημονικότητα και λογοδοσία* 29

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΗΣ: *Η εθνογραφική εμπειρία και η κριτική*

της κουλτούρας. Μια προσπάθεια σκιαγράφησης

της «ανθρωπολογικής οπτικής»

ως ερμηνευτικής της ανδρώπινης συνδήκης..... 57

SUSAN WRIGHT: *Η πολιτικοποίηση της «κουλτούρας»* 73

ΜΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ: *Η έννοια του πεδίου στην ανθρωπολογία*

της πόλης..... 111

EDWARD W. SAID: *Σύγκρουση λόγω άγνοιας* 129

MAURICE GODELIER – HOSHAM DAWOD: *Οι ανθρωπιστικές*

και κοινωνικές επιστήμες απέναντι στον ουχαμισμό

και στα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 139

ROBERT LAYTON: *Εχθροπραξίες, βιολογία και κουλτούρα* 159

ΘΑΝΑΣΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ: *Κοινωνικές και επιστημολογικές συνισταμένες*

των προσεγγίσεων μικρο-επιπέδου. Η επαναφορά του ατόμου

ως μεθοδολογικής αρχής 197

ΜΑΝΟΣ ΤΣΑΚΙΡΗΣ: *Σώμα και πράξη: Μεταξύ φαινομενολογίας*

και νευροεπιστημών 229

II. Τέχνη και Λαϊκή Κουλτούρα

ΣΤΑΘΗΣ ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ: <i>Fado και ρεμπέτικο, βίοι παράλληλοι</i>	253
ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΕΡΜΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ: <i>Ρεμπέτικο τραγούδι και ελληνικός κινηματογράφος των ειδών (1950-1974). Σκέψεις γύρω από την αναζήτηση μιας εν δυνάμει λαϊκής αντίστασης στα αντικείμενα του αστικού λαϊκού πολιτισμού</i>	265
CHARLES STEWART: <i>Οι πεδιάδες των ονείρων: Η στενοχώρια, η εμπειρία και τα όρια του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού στις νεοελληνικές αφηγήσεις ονείρων</i>	285
ΞΕΝΟΦΩΝ ΜΠΗΤΣΙΚΑΣ: <i>Μεγάλη Αφαίρεση – Μεγάλος Ρεαλισμός</i>	317
TONIA RAQUEJO GRADO: «Προτού σε σκοτώσω»: <i>Συναίσθημα και λογική στη βία, στο έργο των David Lynch και Lars von Trier</i>	349
Βιογραφικά συγγραφέων	377

Εισαγωγή

«Γι' αυτό γνωρίζω τον εαυτό μου ολοκληρωτικά και, γνωρίζοντάς με έτσι, γνωρίζω επίσης ολοκληρωτικά την ανθρωπότητα όλη».

Φερνάντο Πεσσόα, *Το βιβλίο της ανησυχίας*

I. Εδώ και μία εικοσαετία, περίπου, η παραγωγή της κοινωνικής θεωρίας και η πρακτική της κοινωνικής έρευνας στον επιστημονικό χώρο, ύστερα από μια μακροχρόνια και απρόσκοπτη ανάπτυξη, διέρχονται μια σοβαρή κρίση (Δαμιανάκος 2004: 246). Ποικίλα και αντικρουόμενα, πολλές φορές, θεωρητικά παραδείγματα αντανακλούν την έντονη αυτή κρίση, που αφορά το σύνολο των κοινωνικών επιστημών. Αυτονόητα, βεβαιότητες και αυθεντίες της δυτικής επιστημονικής σκέψης δέχτηκαν έντονη κριτική, η οποία γενικεύτηκε επεκτεινόμενη στο σύνολο του δυτικού πολιτισμού. Η ικανότητα της επιστημονικής γνώσης στην κατανόηση και τον έλεγχο των κοινωνικών μετασχηματισμών εν μέσω παγκόσμιων ανακατατάξεων, ιδεολογικών αναζητήσεων και ανάδυσης νέων πολιτικών και πολιτισμικών δεδομένων έχει κλονιστεί. Πέρα από τις αντιστάσεις ενός όλο και περισσότερο συρρικνούμενου παραδοσιακού ακαδημαϊκού χώρου, που επιμένει να κρατάει ενεργές τις ακαδημαϊκές ταξινομήσεις και τα στεγανά μεταξύ των επιστημονικών κλάδων, ένας έντονος προβληματισμός έχει αγκαλιάσει την επιστημονική κοινότητα. Ο προβληματισμός αυτός, αφήνοντας πίσω του επιστημολογικά δεδομένα και λογικές, όπως η ουδετερότητα και η αντικειμενικότητα της επιστημονικής γνώσης και του ερευνητή ανεξάρτητα από κοινωνικές εξαρτήσεις και προσδιορισμούς, η ιμπεριαλιστική κυριαρχία του θετικιστικού ορθολογικού λόγου, η έννοια της γραμμικής προόδου, το δόγμα της τεχνολογικής ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού, ο διαχωρισμός των επιστημονικών

ABSTRACT

EDWARD W. SAID

The clash of ingorance

In this article, which has been published in October 2001 in the web page of The Nation, E. Said refutes critically the S. Huntington's views, as these have been deployed in his article, in the periodical Foreign Affairs, under the title «The Clash of Civilizations». Said criticizes the provocative segregation between West and Islam because, in his view, it isolates cultural interaction, creates fictitious divisions, reifies characterizations and conceals political expediencies, which at the end lead to incendiary statements and actions. Said argues in favour of the demystification of segregations between East and West stressing that these two cultural regions of the world exist in the same world and are embedded in the same universal principles of historical origin, of justice and of unfairness.

MAURICE GODELIER – HOSHAM DAWOD

Οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες
απέναντι στον ουαχαμπισμό
και στα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν κείμενο είναι μια αναφορά η οποία συντάχθηκε υπό την εποπτεία του γάλλου ανθρωπολόγου Maurice Godelier ως μέλους του Advisory Group for Humanities and Social Sciences του European Research Directorate στις Βρυξέλλες. Οι δύο συγγραφείς επιχειρούν, μέσα από μια σύντομη ιστορική ανάλυση του ουαχαμπισμού και με αφορμή τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001, να καταδείξουν την επιτακτική ανάγκη της διεπιστημονικής ανάλυσης των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων στον σύγχρονο κόσμο. Θεωρούν πως η Δύση χρειάζεται πλέον να λαμβάνει πολύ σοβαρά υπόψη την πολιτική διάσταση της θρησκείας σε συνδυασμό με την ιστορική κατανόηση του κάθε θρησκευτικού δόγματος ή πίστης. Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία θα παίξει το επιστημονικό άνοιγμα του δυτικού κόσμου μέσα από την ίδρυση ερευνητικών διεπιστημονικών κέντρων, τόσο εντός του όσο και στις περιοχές του Ισλάμ, με σκοπό την ανάπτυξη του διαλόγου και την αποφυγή θέασης των θρησκευτικών ζητημάτων ως πεδίων διαμάχης.

Με αφετηρία τα πρόσφατα γεγονότα, που είχαν και θα εξακολουθήσουν να έχουν παγκόσμια επίδραση, επιθυμούμε να καταδείξουμε το λόγο για τον οποίο θα πρέπει να ανατρέξουμε σε διάφορους κλάδους των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, ώστε να τα κατανοήσουμε. Παρομοίως, θα θέλαμε να δείξουμε, βάσει των συμπερασμάτων που έχουν εξαχθεί από το επι-

λεγμένο παράδειγμα, γιατί, όταν η διευρυμένη Ευρώπη αντιμετωπίζει τέτοια περίπλοκα και σημαντικά γεγονότα, θα πρέπει να δίδει την πρωταρχική βαρύτητα στην ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης σειράς ερευνητικών κέντρων στις κοινωνικές επιστήμες. Επιπρόσθετα, δεδομένου ότι δεν έχουν όλα τα ευρωπαϊκά κράτη τέτοιου είδους κέντρα ούτε την ίδια αναπτυξιακή βάση, είναι ουσιαστικό σε μια διευρυμένη Ευρώπη των εικοσιπέντε κρατών-μελών οι νέοι ερευνητές και φοιτητές να έχουν τα μέσα, ώστε να προάγουν την εκπαίδευσή τους στα κέντρα αυτά και τα πανεπιστήμια και, κατά συνέπεια, να έχουν τη δυνατότητα να μετακινούνται από το ένα στο άλλο. Παραδοσιακά, στη Γαλλία και σε ορισμένες δυτικές χώρες οι κοινωνικές επιστήμες έχουν κακοποιηθεί σε επίπεδο προϋπολογισμού και υποδομής. Τα γεγονότα, όμως, που τρέχουν από την 11η Σεπτεμβρίου και μετά δείχνουν με σαφήνεια ότι, αν με τις φυσικές επιστήμες και τις πιο προηγμένες τεχνολογίες μπορούμε να κερδίσουμε τον πόλεμο, δεν μπορούμε να κερδίσουμε την ειρήνη. Η τελευταία είναι αντικείμενο διαπραγμάτευσης με αφετηρία τις απαραίτητες κοινωνικές, πολιτισμικές και ιστορικές αλήθειες. Για το λόγο αυτό επανερχόμαστε στο σημείο εκκίνησης του σημερινού πλαισίου, τις εγκληματικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 στις Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Σύμφωνα με τις αμερικανικές αρχές, δεκαπέντε από τους δεκαεννέα δράστες της εγκληματικής ενέργειας ήταν Σαουδάραβες, εκκινούμενοι από μια πολύ φονταμενταλιστική μορφή του Ισλάμ, η οποία, κατά τα φαινόμενα, τους εξώθησε να ενταχθούν στο δίκτυο της Αλ Κάιντα με ηγέτη τον Ουσάμα Μπιν Λάντεν¹. Για να κατανοήσει κανείς τα κίνητρα των πράξεών τους, είναι, κατ' αρχάς, αναγκαίο να κατανοήσει τη σημασία του φονταμενταλιστικού Ισλάμ, για το οποίο έδωσαν τις ζωές τους. Ωστόσο, είναι επίσης σημαντικό να έχει κανείς υπόψη του ότι στη Σαουδική Αραβία, από τα μέσα

1. Η οικογένεια Μπιν Λάντεν κατάγεται από την Υεμένη. Ο πατέρας του ήρθε στη Σαουδική Αραβία και έγινε ένας από τους πιο μεγάλους εργολάβους της χώρας. Ο ίδιος ο Μπιν Λάντεν είναι αρχιμηχανικός των δημόσιων έργων και είχε επενδύσει μέρος της κληρονομιάς του πατέρα του σε διάφορες επιχειρήσεις με αποτέλεσμα να αποκτήσει μεγάλο πλούτο.

του 18ου αιώνα, είχε εγκαθιδρυθεί ένας πολύ σημαντικός δεσμός ανάμεσα στον ιδρυτή μιας νέας αυστηρής και πουριτανικής ερμηνείας του Ισλάμ και στη δύναμη ενός τοπικού φυλετικού αρχηγού.² Ο μεταρρυθμιστής ονομαζόταν Mohamed Bin Abdel-al-Wahhab και ο σείχης Mohamed Bin Saoud. Ο πρώτος καταγόταν από έναν κλάδο της φυλετικής συνομοσπονδίας Temim και ήταν γιος ενός τοπικού θρησκευτικού αξιωματούχου. Ο δεύτερος ήταν αρχηγός του οίκου Al-Saoud που ανήκε στη μεγάλη φυλετική συνομοσπονδία Anieza. Γύρω στα 1740 οι δύο άντρες συναντήθηκαν και χάραξαν μια κοινή πορεία για τον ουαχαμπισμό (wahhabism) και το καθεστώς της Σαουδικής Αραβίας, το οποίο διαρκεί μέχρι σήμερα.

Πρέπει, όμως, να σημειώσουμε πάραυτα ότι οι Σαουδάραβες γενικά και οι πιστοί ιδιαίτερα δεν χρησιμοποιούν τον όρο «ουαχαμπισμός». Αυτοαποκαλούνται ως mouwahedoun (ενοποιοί) ή σαλαφίτες (salafium) (De Corancez 2003, Berque 2003). Στην πραγματικότητα, η λέξη ουαχαμπισμός επινοήθηκε από τους αντιπάλους τους, οι οποίοι είτε ακολουθούν άλλες μουσουλμανικές τελετουργίες είτε ανήκουν σε άλλες ομολογίες (σίιτες). Ο όρος ουαχαμπισμός ξαναβρίσκεται, επίσης, σε κάποιες σπάνιες αλληλογραφίες ευρωπαϊκών διπλωματών με τις κυβερνήσεις τους (π.χ. των Ρώσων και των Γάλλων κατά την εποχή του Ναπολέοντα Ι).

Ξαφνικά, στις αρχές του 21ου αιώνα τα φώτα της δημοσιότητας έπεσαν στον ουαχαμπισμό, άγνωστο μέχρι τότε στη Δύση, όταν έγινε αντικείμενο υποψίας ή κατηγορίας από ορισμένους Δυτικούς πως αποτελεί την κοιτίδα της σύγχρονης ισλαμικής τρομοκρατίας. Από τότε εκατοντάδες άρθρων εμφανίστηκαν στον τύπο καθώς και κάποιες πραγματείες³ πάνω στον ουαχαμπισμό, στον ισλαμικό φονταμενταλισμό, τη θρησκευτική καθαρότητα⁴

2. Για μια συνθετική προσέγγιση της ιστορίας της Σαουδικής Αραβίας βλέπε, κυρίως, Vassiliev 2002, Steinberg 2002, Ménozet 2003, La Pensée 2003.

3. Ενδεικτικά παραπέμπουμε σε κάποια πρόσφατα γαλλικά έργα: Basbous 2002, Marchant 2003, Murawiec 2003.

4. Η λέξη φονταμενταλισμός, σύμφωνα με τον Bernard Lewis και άλλους ισλαμολόγους, περιγράφει τις πρακτικές ορισμένων προτεσταντικών εκκλησιών που αντιτίθενται στον εκσυγχρονισμό ήδη από

κ.τ.τ. Τίθεται, έτσι, το εξής ερώτημα: Τι είναι ο ουαχαμπίσμος; Για να απαντήσει κανείς στο ερώτημα αυτό, χρειάζεται να ανατρέξει στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες.

Γύρω στα 1740-1744 ο Mohamed Bin Saoud ήταν ένας τοπικός φυλετικός σείχη που βασίλευε σε μια μικρή πόλη της κεντρικής Αραβίας, την Dar'iyā. Συνάντησε έναν ευσεβή σείχη, τον Mohamed Bin Abdel-al-Wahhab, ο οποίος δεν ήταν καλοδεχούμενος από την οικογένειά του και τη φυλή του και, επιπλέον, τον είχαν απορρίψει οι θρησκευτικοί αξιωματούχοι της εποχής. Σύμφωνα με τους ιστορικούς και κάποιες πηγές της επίσημης ιστοριογραφίας του βασιλείου, «ο Mohamed Bin Saoud υποδέχτηκε τον Mohamed Bin Abdel-al-Wahhab λέγοντάς του: “Αυτή η όαση είναι δική σου, μην φοβάσαι τους εχθρούς σου. Στο όνομα του Θεού, ακόμα και αν ολόκληρο το Nadjd ήθελε να σε εξορίσει, δεν θα δεχόμασταν ποτέ να σε εγκαταλείψουμε.” Ο Mohamed Bin Abdel-al-Wahhab απάντησε: “Είσαι ο αρχηγός αυτής της όασης και ένας σοφός άντρας. Θέλω να υποσχεθείς πως θα εξαπολύσεις την τζιχάντ (jihad)⁵ ενάντια στους άπιστους. Σε αντάλλα-

μα, θα είσαι ιμάμης, αρχηγός της μουσουλμανικής κοινότητας, και εγώ θα ασχολούμαι με τις θρησκευτικές υποθέσεις”» (Al-Rasheed 2002: 17). Εκείνη την εποχή η Δύση δεν είχε υπό την εξουσία της την περιοχή αυτή της Αραβίας (τη Nadjd), την οποία δεν είχε κατακτήσει ούτε η ίδια η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η συμμαχία ανάμεσα στους δύο άνδρες είχε διπλό αποτέλεσμα. Ο Mohamed Bin Abdel-al-Wahhab βρήκε υποστήριξη από ένα πολιτικό καθεστώς το οποίο του έδωσε τη δυνατότητα να ξεκινήσει τη μεταρρύθμιση του τρόπου ζωής και σκέψης των μουσουλμάνων εντός της τοπικής κοινότητας, με τη φιλοδοξία να τη μεταλαμπαδεύσει σε όλο το Ισλάμ. Ταυτόχρονα, ο Mohamed Bin Saoud βρήκε σε αυτό το πουριτανικό δόγμα μια νομιμότητα θρησκευτικού χαρακτήρα, η οποία του επέτρεψε να θέσει όλες τις γειτονικές φυλές κάτω από την εξουσία του διακηρύσσοντας ότι εφεξής ήταν δικό του καθήκον και κάθε αληθινού μουσουλμάνου να διεξάγουν την τζιχάντ ενάντια σε όλους τους μουσουλμάνους που δεν ήταν ουαχαμπίστες και θεωρούνταν σχεδόν αποστάτες. Μένει να γνωρίσουμε τη φύση του ουαχαμπίσμου και αυτό που τον ξεχωρίζει από τα άλλα κινήματα των ισλαμικών μεταρρυθμίσεων.

Στον τομέα της θεολογίας ο ουαχαμπίσμος ενέχει ομοιότητες με άλλα ισλαμικά ρεύματα: την ιδέα της απόλυτης μοναδικότητας του θεού (tawhid),

ναστείας των Αββασιδών (8ος έως 13ος αιώνας) στο πλαίσιο της επέκτασης ή της παρακμής της μουσουλμανικής αυτοκρατορίας. Σκοπός της τζιχάντ είναι να εξαπλώσει το Ισλάμ και την επικράτειά του ή να το υπερασπιστεί ενάντια στους Βυζαντινούς, στους σταυροφόρους, στους Μογγόλους και, σήμερα, σύμφωνα με τους φονταμενταλιστές ισλαμιστές, ενάντια στους Δυτικούς. Η τζιχάντ πρέπει να καθοδηγείται από ενήλικους άντρες (σήμερα εμφανίζονται και γυναίκες μαχητές της τζιχάντ, ιδιαίτερα στην Παλαιστίνη και την Τσετσενία). Οι μουσουλμάνοι που πεθαίνουν κατά τη διάρκεια της τζιχάντ γίνονται μάρτυρες με αντάλλαγμα τον παράδεισο. Αντίθετα με μια διαδομένη αντίληψη, η τζιχάντ δεν συμπεριλαμβάνεται στις βασικές εντολές, τους «στύλους», του Ισλάμ, σουνιτικού και σιιτικού. Είναι θεωρητικά αδύνατο η τζιχάντ να οδηγηθεί ενάντια στους μουσουλμάνους, αλλά η εντολή αυτή έχει παραβιαστεί πολύ συχνά κατά τη διάρκεια της ιστορίας και, ιδιαίτερα, στις μέρες μας από ποικίλα κινήματα θρησκευτικής καθαρότητας, τα οποία κατηγορούν τους άλλους μουσουλμάνους ως αποστάτες (murtadom). Σε σχέση με αυτό βλ. Thoraval 2001, Esposito 2002, κυρίως το δεύτερο κεφάλαιο, «Jihad and the struggle for Islam», και Flori 2002.

τις αρχές του 20ού αιώνα. Η θρησκευτική καθρότητα παραπέμπει άμεσα σε μια συγκεκριμένη πρακτική και στάση της καθολικής εκκλησίας, που αντιτίθεται εξίσου στο άνοιγμά της στον σύγχρονο κόσμο. Σύμφωνα με το φονταμενταλιστικό Ισλάμ ή τον ισλαμισμό, οι όροι αυτοί περιγράφουν την πολιτική διάσταση του Ισλάμ και χρησιμοποιούνται συχνά στις μέρες μας, ακόμα και από τον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο. Δεν υπάρχει πιθανόν αντίστοιχη έννοια στην αραβική γλώσσα για λέξεις και όρους όπως φονταμενταλισμός και θρησκευτική καθρότητα. Όμως, σύγχρονοι συγγραφείς ανατρέχουν όλο και πιο συχνά σε έναν αραβικό νεολογισμό, usuliyya, της ρίζας asl, η οποία σημαίνει καταγωγή, ρίζα, θεμέλιο. Είναι πολύ δύσκολο, εκτός συγκεκριμένου συμπεριεχόντος, να βρούμε το ακριβές νόημα της λέξης αυτής, διότι περιγράφει το θεμέλιο της θρησκείας (usul al-din) ή, εντός άλλων περιστάσεων, παραπέμπει σε τέσσερις αναγνώσεις των σουνιτικών τελετουργιών (usul al-fiqh). Η πολιτική χρήση, όμως, της λέξης usuliyya που κάνουμε σήμερα σημαίνει, επίσης, μια περιχαράκωση σε ένα ιδιαίτερο ιστορικο-πολιτισμικό μοντέλο, απόρριψη της νεωτερικότητας, επιστροφή στις ρίζες (asl). Έτσι, γίνεται αναλογική με έναν άλλο όρο που έγινε εδώ και χρόνια δημοφιλές ρεύμα: al-salafiyya (σαλαφισμός). Βλ. Mervin 2001 και Lewis 1988.

5. Jihad: αραβική λέξη η οποία μεταφράζεται, συνήθως, ως «ιερός πόλεμος» και σημαίνει «προσπάθεια» κατά των πειρασμών. Η έννοια της τζιχάντ, περισσότερο από μία χιλιετία, είναι κωδικοποιημένη από τους νομοδιδάσκαλους της Δυναστείας των Ομεϊάδων (7ος και 8ος αιώνας) και της Δυ-

το κάλεσμα σε ένα Ισλάμ των προγόνων «al salaful salih», δηλαδή στο αρχετυπικό Ισλάμ, «αγνό» από τη Μέκκα και τη Μεδίνα, την απόρριψη του σουφισμού και των πρακτικών της παρέμβασης και μεσολάβησης, όπως οι λατρείες των αγίων. Οι διαφορές, όμως, είναι πολύ σημαντικές. Ο ουαχαμπισμός επιμένει, ιδιαίτερα, στην απόρριψη όλων αυτών που προέρχονται από το κείμενο του αρχετυπικού Ισλάμ, χαρακτηρίζοντάς τα από bid'a, καινοτομία που δεν είναι βασισμένη στο Κοράνι και στη σούννα (Bin Abdel-al-Wahhab 1998). Εξάλλου, θυμίζουμε εδώ ότι ο ίδιος ο ουαχαμπισμός ήταν μια εκδοχή του σουνιτικού χανιπαλισμού του 18ου αιώνα και ως κίνημα ονομάστηκε έτσι από το όνομα ενός μουσουλμάνου μεταρρυθμιστή που έζησε τον 9ο αιώνα, τρεις αιώνες μετά την Εγίρα, και ο οποίος είχε ιδρύσει μία από τις τέσσερις σουνιτικές σχολές (madhab) του Ισλάμ (βλ. παράρτημα 1). Διευκρινίζουμε, επίσης, ότι στην πραγματικότητα η μορφή του Ισλάμ στην οποία αναφερόμαστε σε αυτό το άρθρο είναι το σουνιτικό και όχι το σιιτικό Ισλάμ (βλ. παράρτημα 2).

Από άποψη καταγωγής, λοιπόν, αυτό δεν έχει να κάνει με μια μάχη ενάντια στη Δύση. Ο ουαχαμπισμός είναι μια μορφή του Ισλάμ προσανατολισμένη, κυρίως, ενάντια στους ίδιους τους μουσουλμάνους (takfir και qital) και, κατά πρώτο λόγο, ενάντια στους μουσουλμάνους της Nadjd, οι οποίοι ήταν απομονωμένοι και εκείνη την εποχή ήταν κατά κύριο λόγο νομάδες, βυθισμένοι στις καθαρά δικές τους πολιτισμικές πρακτικές. Οι ουαχαμπιστές ήταν επίσης σε πόλεμο με τους σίιτες της ανατολικής Αραβίας και του νότιου Ιράκ. Τελικά, η λιγότερο αυστηρή μορφή του Ισλάμ από την περιοχή της Hedjaz, όπου βρίσκονται η Μέκκα, η Μεδίνα και η Τζέντα, τους φαινόταν, σχεδόν, σαν βλασφημία, που χαρακτηριζόταν από μια εκφοβιστική «ανεκτικότητα». Με μία λέξη, η ουαχαμπιστική σκέψη, τουλάχιστον στην αρχική της φάση, θεωρούνταν ως ένα εξαιρετικό Ισλάμ απέναντι στον ανιμισμό των βεδουίνων και την ανοικτή θρησκευτικότητα των κατοίκων της Hedjaz, όπως επίσης απέναντι στο σουφισμό και σε άλλες καινοτομίες, χωρίς να μιλήσουμε για το σιισμό.

Από το 1744 και μετά, με την υποταγή των γειτονικών φυλών, κατέστη δυνατή η δημιουργία ενός πραγματικού σαουδαραβικού κράτους. Η εξάπλω-

ση αυτή οδήγησε στην κατάκτηση των ιερών τόπων του Ισλάμ, της Μέκκας το 1803 και της Μεδίνας το 1804. Η σαουδαραβική δυναστεία είχε, ως εκ τούτου, κατακτήσει τον συμβολικό και θρησκευτικό πυρήνα του Ισλάμ και από τότε ο ουαχαμπισμός ήταν σε θέση να ακτινοβολεί σε όλο τον μουσουλμανικό κόσμο. Στη χρονική αυτή στιγμή, δηλαδή στο τέλος του 18ου αιώνα, ο δυτικός κόσμος δεν αντέδρασε στο κίνημα αυτό, το οποίο θεωρήθηκε ως ένα εσωτερικό ζήτημα για το Ισλάμ. Το κίνημα αυτό τότε μόνο θα προκαλούσε το δυτικό ενδιαφέρον, όταν άρχισε να αμφισβητεί και να αποδυναμώνει την οθωμανική κυριαρχία. Στην πραγματικότητα, εκείνη την εποχή, οι ιεροί τόποι του Ισλάμ ήταν ακόμη υπό την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή του Χαλιφάτου της Ισταμπούλ. Η αντίδραση του τελευταίου ήταν βίαιη. Ο Σουλτάνος ανέθεσε στον Mohamed Ali Pacha, κυβερνήτη της Αιγύπτου, να καταπνίξει το κίνημα του ουαχαμπισμού και ναβάλει ένα τέλος στη δυναστεία Al Saoud. Η πόλη της Dar'iyah καταστράφηκε συθέμελα και ένας από τους απογόνους του Mohamed Bin Saoud αιχμαλωτίστηκε και καρατομήθηκε στην Ισταμπούλ.

Το βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας ανασυστήθηκε, στη συνέχεια, δύο φορές και καταστράφηκε πάλι στα τέλη του 19ου αιώνα. Τελικά, το τρίτο σαουδαραβικό κράτος ιδρύθηκε το 1932 από το βασιλιά Abdulaziz Bin Saoud, ο οποίος, πολύ γρήγορα, κάτω από την πίεση της Μεγάλης Βρετανίας, άρχισε να δημιουργεί ένα συγκεντρωτικό κράτος εκσυγχρονίζοντας την υποδομή του βασιλείου (δίοδοι επικοινωνίας κ.τ.τ.) και περιορίζοντας την επίδραση των υπερουαχαμπιστών, των Ikhwan. Άλλωστε, πολλές χιλιάδες από αυτούς σφαγιάστηκαν μεταξύ 1929 και 1930. Κατά συνέπεια, η αναλογία δυνάμεων ανάμεσα στους ουαχαμπιστές της τζιχάντ, που ήταν στραμμένοι στην κατάκτηση του μουσουλμανικού κόσμου (οι Ikhwan και ένα μεγάλο μέρος των Ουλεμάδων), από τη μια πλευρά, και στους μαχητές ουαχαμπιστές συνασπισμένους γύρω από τον Ibn Saoud, από την άλλη, διαλύθηκε οριστικά χάρη στον τελευταίο (Habib 1978).

Είναι, επίσης, το 1932 που ένας βρετανός μηχανικός ανακάλυψε πετρέλαιο στην Αραβία, χωρίς στην πραγματικότητα να εκτιμήσει τη σημασία του. Για διάφορους λόγους συμβούλεψε το βασιλιά να απευθυνθεί σε μικρές

αμερικανικές εταιρίες πετρελαίου για την εκμετάλλευσή του και το 1938 η πρώτη από αυτές ξεκίνησε την άντληση του πετρελαίου στη Σαουδική Αραβία. Το 1945 ο βασιλιάς Ibn Saoud συνάντησε πάνω σε ένα πλοίο τον Πρόεδρο Ρούσβελτ και τότε τέθηκαν οι βάσεις για μια μακροχρόνια συμμαχία ανάμεσα στις Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τη Σαουδική Αραβία. Η τελευταία έγινε ο κυριότερος προμηθευτής πετρελαίου των Ενωμένων Πολιτειών, οι οποίες με τη σειρά τους παρείχαν, ως αντάλλαγμα, προστασία καθοριστικής σημασίας για το βασίλειο. Έτσι, η συμμαχία ενός αυστηρού και πουριτανικού θρησκευτικού δόγματος, το οποίο διατεινόταν πως καταγόταν από τις πρωταρχικές πηγές του Ισλάμ, και μιας πολιτικής δύναμης, που προσπαθούσε να εξαπλωθεί και να αποκτήσει νομιμότητα διαμέσου του Ισλάμ, αποτέλεσε το βάθρο της ανάπτυξης της Αραβίας από τον 18ο αιώνα.

Τις δεκαετίες 1960 και 1970, όλα άλλαξαν με την άφιξη στη Σαουδική Αραβία των χιλιάδων αδερφών μουσουλμάνων από την Αίγυπτο, τη Συρία και αλλού, μέσα σε ένα πλαίσιο όπου το Βασίλειο έπρεπε να αντιμετωπίσει, χωρίς μεγάλα πολιτικά και ιδεολογικά μέσα, τον αραβικό εθνικισμό, που εκπορευόταν από τον αιγύπτιο πολιτικό Νάσερ. Είναι από εκείνη την περίοδο που οι αδελφοί μουσουλμάνοι αρχίζουν να μορφοποιούν το ουσιώδες του σαουδαραβικού ιδεολογικού και εκπαιδευτικού συστήματος. Η ιρανική επανάσταση του 1979, η κατοχή της Μέκκας από τους σαουδάραβες υπερ ισλαμιστές και η σοβιετική εισβολή, την ίδια χρονιά, στο Αφγανιστάν μεταμόρφωσαν κατά πολύ τον κλασικό ουαχαμπισμό σε ένα είδος jihadisme takfiriste. Ο όρος takfir δηλώνει μια πράξη αφορισμού, η οποία, εντός του Ισλάμ, δίνει το δικαίωμα και καθιστά υποχρεωτικό να πολεμήσει κανείς και να σκοτώσει τους αποστάτες. Είναι στο όνομα της αντίληψης αυτής που οι αδερφοί μουσουλμάνοι δολοφόνησαν τον αιγύπτιο Πρόεδρο Σαντάτ. Η μορφή αυτή της τζιχάντ πραγματοποίησε μια συγχώνευση ανάμεσα στον κλασικό ουαχαμπισμό, το σαλαφισμό (salafisme) και τις ακραίες θέσεις των αδελφών μουσουλμάνων (Αιγύπτιων και Σύριων) (Gresh 2003) και επικαλείται τη σκέψη του Ibn Taymîyya, χανπαλιστή (hanbaliste) μεταρρυθμιστή του 13ου αιώνα.

Τον 21ο αιώνα, δύο αιώνες αργότερα, οι Σαουδάραβες θεωρούν τους εαυτούς τους εξουσιοδοτημένους να διεξάγουν την τζιχάντ, αυτή τη φορά όχι μόνο ενάντια σε άλλους μουσουλμάνους αλλά, επίσης, ενάντια στους άπιστους, κυρίως τους χριστιανούς και τους Εβραίους. Οι τελευταίοι αντιπροσωπεύουν γι' αυτούς τη Δύση και μαζί της όλα τα αμαρτήματα της νεωτερικότητας και της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή της εισαγωγής ξένων αρχών στο Ισλάμ, που καθοδηγούν τους λαούς και ρυθμίζουν την ηθική διαγωγή και συμπεριφορά των ατόμων. Το κύριο γεγονός, όμως, είναι ότι από εδώ και πέρα, μέσα στη γραμμή της μορφής αυτής της τζιχάντ (jihadisme takfiriste), ο διεκδικούμενος φονταμενταλισμός από τον Ουσάμα Μπιν Λάντεν είναι σήμερα απεδαφοποιημένος, απαλλαγμένος, δηλαδή, από κάθε προνομιά σχέση με τη Σαουδική Αραβία ως ιδιόμορφο πολιτικο-θρησκευτικό καθεστώς. Στην πραγματικότητα, ο Μπιν Λάντεν υιοθέτησε τρόπους ενός κόσμου ευρέως παγκοσμιοποιημένου, για να τους στρέψει ενάντια στις διαστροφικές επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης στο Ισλάμ. Ο φονταμενταλιστικός ισλαμισμός κάτω από τη μορφή της Αλ Κάιντα, μιας παγκόσμιας οργάνωσης της οποίας το όνομα σημαίνει «η βάση», ξεφεύγει από εδώ και πέρα από κάθε εθνικό έλεγχο, όταν από τον 18ο αιώνα ο ουαχαμπισμός ελεγχόταν από το σαουδικό κράτος και τον 20ό αιώνα ήταν πλήρως υποκείμενος σε αυτό. Ωστόσο, η παγκοσμιοποιημένη δράση της τρομοκρατίας του τύπου Αλ Κάιντα δεν αποδυναμώνει τον τρόπο στρατολόγησης πάνω σε μια βάση εθνική, τοπική, ακόμα, μάλιστα, και φυλετική. Η απόδειξη είναι πως στην ονομαστική λίστα των τρομοκρατών που δημοσιεύτηκε από τις αμερικανικές αρχές, η πλειοψηφία αυτών των τελευταίων καταγόταν από δύο μεγάλες σαουδαραβικές φυλετικές συνομοσπονδίες: την Ghamed (περιοχή του al-Bâhha, νοτιοδυτικά της Αραβίας) και την al-Shahri (περιοχή του al-Assir, στα σύνορα με την Υεμένη).⁶ Άρα, η καταγωγή των δύο αυτών φυλετικών συνομοσπονδιών δεν είναι η περιοχή της Nadjd (ιστορικό λίκνο του ουαχαμπισμού και του οίκου Al-Saoud).

6. *Al-Hayat*, 13 Νοεμβρίου 2003.

Δεν πρέπει, όμως, εξίσου να ξεχάσουμε ότι, σε μία πρώτη φάση, η τελευταία αυτή μορφή του φονταμενταλιστικού ισλαμισμού χρησιμοποιήθηκε από τη Δύση και κατευθύνθηκε με σαουδαραβικά χρήματα κατά του ρωσικού κομμουνισμού, ο οποίος είχε κυριεύσει το Αφγανιστάν. Ο πόλεμος ενάντια στους Ρώσους έδωσε την ευκαιρία στους σαουδάραβες ουαχαμιστές να συνενωθούν στο Αφγανιστάν με την πλειοψηφία των φονταμενταλιστικών ισλαμικών κινημάτων: Πακιστανούς, Τσετσένους, την αλγερινή G.I.A., Αιγυπτίους, Συρίους, Φιλιππινέζους, Σουδανούς, Ινδονησίους και χιλιάδες νέους Σαουδάραβες μεταξύ δεκαέξι και εικοσιπέντε ετών. Κάποια στιγμή, με κερδισμένο τον πόλεμο ενάντια στους Ρώσους και με τους ισλαμιστές στην εξουσία, ένα μέρος των δυνάμεων αυτών παρέμεινε στο Αφγανιστάν. Ο Μπιν Λάντεν επέστρεψε, τότε, στη Σαουδική Αραβία, για να καταλήξει στη συνέχεια στο Σουδάν, και κάποια χρόνια αργότερα, μετά τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο, επιστρέφει εκ νέου στο Αφγανιστάν. Οι δυνάμεις που εγκατέλειπαν το Αφγανιστάν γίνονταν αντίπαλες δυνάμεις στις επικρατούσες εξουσίες στη χώρα καταγωγής τους (Αλγερία, Αίγυπτος κ.λπ., συμπεριλαμβανομένης και της Σαουδικής Αραβίας). Εκείνη την εποχή η Δύση δεν έβλεπε ακόμη κίνδυνο στον φονταμενταλιστικό ισλαμισμό των Αφγανών και, έτσι, οι Ταλιμπάν μπόρεσαν να αντλήσουν μέσα από όλο αυτό που αντιπροσώπευε ένας συντηρητικός ισλαμισμός, ώστε να δικαιολογήσουν την εξουσία τους και την αναδιοργάνωση που επέβαλαν στην αφγανική κοινωνία.

Ας εξαγάγουμε, τώρα, τις συνέπειες από αυτή την πάρα πολύ σύντομη εξέταση ενός πολύπλοκου συνόλου ιστορικών γεγονότων. Για να αναλύσουμε τέτοια γεγονότα, πρέπει να προσφύγουμε εμφανώς σε ποικίλους κλάδους των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Σε ποιους;

Πρέπει να γνωρίζουμε αραβικά, ισλαμική θεολογία, ιστορία της Εγγύς και Μέσης Ανατολής από την Εγίρα και μετά. Πρέπει να ξέρουμε να αναλύουμε τη σημασία της σύνδεσης και της συγχώνευσης, ακόμα, ανάμεσα στη θρησκεία και στην πολιτική εξουσία. Μια τέτοια σύνδεση δεν οδηγεί άμεσα σε δημοκρατικά πολιτεύματα, εφόσον το θεμέλιο της πολιτικής είναι ένας θείος νόμος, η σαρία. (Σημειώνουμε ότι στον χριστιανικό Μεσαίωνα η σύνδεση θρησκευτικού και πολιτικού στοιχείου ήταν ένα μόνιμο γεγονός.)

Στη σύγχρονη Ευρώπη, όμως, ολοκληρώθηκε ο διαχωρισμός ανάμεσα στο θρησκευτικό και το πολιτικό, ο οποίος δεν έγινε πουθενά αλλού.

Παρ' όλα αυτά, θα ήταν λάθος να σκεφτούμε ότι, επειδή στην Εγγύς και Μέση Ανατολή υπήρχε εδώ και αιώνες μια σύνδεση ανάμεσα στο θρησκευτικό και το πολιτικό, ο κόσμος αυτός δεν είχε εξελιχθεί από την εποχή της Εγίρας. Σε κάθε εποχή, καινούργια πολιτικά και οικονομικά προβλήματα ετίθεντο, αλλά στον ισλαμικό κόσμο αναζητούνταν η λύση με δύο τρόπους: είτε με απόπειρες να εκσυγχρονιστεί το Ισλάμ, είτε, όπως σήμερα, με προσπάθειες να εξισλαμιστεί η νεωτερικότητα (Dawod 2002).

Τελικά, θα πρέπει να αναλύσουμε, επίσης, το σημερινό ιστορικό πλαίσιο, αυτό της παγκοσμιοποίησης της καπιταλιστικής οικονομίας και της νέας παγκόσμιας εξάπλωσης της Δύσης μετά την εξαφάνιση των κομμουνιστικών καθεστώτων, που είχαν παρουσιαστεί ως εναλλακτικές λύσεις στην καπιταλιστική Δύση. Ο παραδοσιακός ουαχαμισμός δεν έφερε, λοιπόν, την τρομοκρατία, όπως τα σύννεφα τη βροχή. Κατά συνέπεια, είναι αναγκαίο το συμπεριέχον του 20ού αιώνα, ώστε να γίνει κατανοητό γιατί η τζιχάντ δεν στρέφεται πια μόνο ενάντια στους άλλους μουσουλμάνους αλλά, επίσης, ενάντια στη Δύση.

Άρα, από τη στιγμή που μιλάμε για νεωτερικότητα και παγκοσμιοποίηση, πρέπει να κάνουμε αναφορά σε άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών: την κοινωνιολογία, την οικονομία, την ιστορία του 20ού αιώνα, τη μορφολογία των σχέσεων δύναμης στο εσωτερικό του δυτικού κόσμου ανάμεσα στις Ενωμένες Πολιτείες και στις άλλες χώρες (αντικείμενο των πολιτικών επιστημών), την άνιση δημογραφική ανάπτυξη των λαών και των ηπείρων, τη σημασία και την ανισότητα των νέων ενεργειακών πηγών (πετρέλαιο, γκάζι κ.ά.) ανάμεσα στις διάφορες ηπείρους κ.τ.τ. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, αν συνάγουμε από οικονομικούς υπολογισμούς το προϊόν του πετρελαίου, το ακαθάριστο εθνικό προϊόν του συνόλου κάποιων τριακοσίων εκατομμυρίων κατοίκων του αραβικού κόσμου (ένα κλάσμα του μουσουλμανικού κόσμου που αριθμεί ένα δισεκατομμύριο τριακόσια εκατομμύρια πειστούς) αντιστοιχεί στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν των τεσσάρων εκατομμυρίων κατοίκων της Νορβηγίας. Τα νούμερα αυτά σημαίνουν: φτώχεια των

μαζών, αναλφαβητισμό, υπανάπτυξη και διαφθορά των πολιτευμάτων.⁷ Επιπλέον, ας μην ξεχνάμε ότι ο αραβικός κόσμος και το υπόλοιπο του μουσουλμανικού κόσμου επιμερίζεται σε κοινωνίες όπου δίπλα στους πιο σύγχρονους τομείς συνυπάρχουν φυλετικοί σχηματισμοί, εθνικές ομάδες, πολύ σημαντικές τοπικές και γλωσσολογικές διαφορές. Ανάμεσα στους κλάδους των κοινωνικών επιστημών ο πιο ικανός να μελετήσει τις πραγματικότητες αυτές είναι ο κλάδος της ανθρωπολογίας με την πρακτική της επιτόπιας έρευνας.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι ένα μεγάλο μέρος των κοινωνικών επιστημών πρέπει να κινητοποιηθεί δίπλα σε ένα άλλο μέρος των επιστημών του ανθρώπου, ώστε να μπορέσει να αρχίσει να αναλύει την πολυπλοκότητα του γεγονότος της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 (βλ. τον πίνακα που ακολουθεί).

Γνώση της αραβικής γλώσσας	Κοινωνική Ανθρωπολογία
Γνώση της ισλαμικής θεολογίας	Κοινωνιολογία
Γνώση της Εγγύς και Μέσης Ανατολής από τον Μεσαίωνα	Πολιτικές και γεω-στρατηγικές Επιστήμες
Γνώσεις των μη μουσουλμανικών θρησκειών και των εθνικών ομάδων της Εγγύς και Μέσης Ανατολής και της ιστορίας τους	Γεωγραφία και οικολογία
Συγκριτική φιλοσοφία	Συγκριτικό δίκαιο
Οικονομία της ανάπτυξης	
Διεθνής οικονομία	
Σύγχρονη ιστορία	

7. Βλ. την τελευταία αναφορά του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη στον Αραβικό Κόσμο.

Η παρουσίαση που κάναμε θα πρέπει να καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η 11η Σεπτεμβρίου δεν είναι ένα εφήμερο γεγονός. Είδαμε, ήδη, μέσα από την πραγματικότητα, ότι ακολούθησε ένας πόλεμος στο Αφγανιστάν και ένας άλλος στο Ιράκ. Μπορούμε, ήδη, να επιβεβαιώσουμε ότι αυτή η κατάσταση αντιμετώπισης δεν θα μπορέσει να βρει λύση βραχυπρόθεσμα και, ίσως, ούτε μακροπρόθεσμα. Αυτό σημαίνει ότι, για τα επόμενα τριάντα χρόνια, η ανάλυση και η κατανόηση των πραγματικοτήτων αυτών και των αντιφάσεών τους θα είναι μια μόνιμη αναγκαιότητα, που θα πρέπει να συνοδεύει τις πράξεις τις οποίες οι πολιτικοί θα αναλάβουν για να παρέμβουν σε αυτές τις πραγματικότητες. Η Ευρώπη, μέσα στο παγκόσμιο αυτό πλαίσιο, θα έχει να παίξει τον δικό της ρόλο.

Στην πραγματικότητα, μόλις παρουσιάστηκε μια μεταβολή σε παγκόσμιο επίπεδο. Στα στοιχεία που συνιστούν τη δύναμη των κοινωνιών από εδώ και πέρα λαμβάνεται ευθέως υπόψη μια πολιτισμική διάσταση, αυτή της θρησκείας, η οποία αποτελεί ένα μέρος της ταυτότητας των λαών και προστίθεται στα κλασικά κριτήρια της δύναμης, δηλαδή της οικονομικής ή/και στρατιωτικής ή/και τεχνολογικής ανωτερότητας. Τούτος ο τρόπος αντίληψης στις αναλύσεις των πολιτισμικών και ταυτοτικών διαστάσεων δεν μπορεί παρά να είναι μέρος του έργου των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου. Πάνω στο σχέδιο δράσης πρέπει, επίσης, να αποψύγουμε την αντίληψη ότι τα προβλήματα αναλύονται με όρους διαμάχης πολιτισμών και θρησκειών. Πρέπει, λοιπόν, να οικοδομηθεί και να διατηρηθεί μόνιμα ένας διάλογος, διότι κατά πάσα πιθανότητα δεν θα υπάρξει θρησκευτική λύση στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά προβλήματα. Το να συνεχίσουμε σε αυτόν το δρόμο είναι σαν να εμπλεκόμαστε σε ένα ιστορικό αδιέξοδο.

Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μελλοντικά δεν μπορούμε παρά να φανταστούμε, μέσα σε μια διευρυμένη Ευρώπη των εικοσιπέντε χωρών, να εκδηλώνεται μια προσπάθεια από όλες αυτές τις χώρες, ώστε να εξοπλιστούν από κέντρα τεκμηρίωσης και έρευνας πάνω στο Ισλάμ, στην ιστορία της Εγγύς Ανατολής κ.λπ. Βλέπουμε, εξίσου, την ανάγκη της κυκλοφορίας στην Ευρώπη των νέων ερευνητών και φοιτητών, οι οποίοι θα ήθελαν να

μορφωθούν και να ειδικευτούν σε αυτά τα πεδία. Θα πρέπει, επίσης, να συγκροτήσουμε δίκτυα ανάμεσα σε αυτά τα κέντρα και να φροντίσουμε να κυκλοφορήσουν ανάμεσα στα κέντρα νέοι ερευνητές που κάνουν την πρακτική τους. Άλλωστε, καμία ανάπτυξη δεν θα ήταν δυνατή χωρίς αυτά τα κέντρα και τα ευρωπαϊκά δίκτυα να αναπτύσσονται σε συνεργασία με τους θεσμούς έρευνας και τα πανεπιστήμια των χωρών της Μέσης και Εγγύς Ανατολής, κυρίως του Ιράκ, της Σαουδικής Αραβίας, της Αιγύπτου, της Συρίας, του Λιβάνου και, φυσικά, του Ιράν, το οποίο έχει μια μακρά παράδοση στις επιστημονικές ανταλλαγές με τη Δύση.

Αν αυτό το άρθρο πήρε ως αφορμή το γεγονός της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 για να καταδείξει τη σημασία των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου, προκειμένου να κατανοήσουμε την εξέλιξη των σχέσεων της Δύσης με ένα μεγάλο μέρος του κόσμου, τον ισλαμικό, δεν πρέπει να ξεχάμε ότι η Δύση βρίσκεται εξίσου σε αντιπαράθεση και αλλού, στην Κίνα και στην Άπω Ανατολή, εξελίξεις που θα θέσουν στο μέλλον εκ νέου σε αμφισβήτηση την ηγεμονία της.

Παράρτημα 1

Ο σουνισμός

Πλειοψηφικό ρεύμα του Ισλάμ που στηρίζεται στη σούννα. Στα αραβικά σούννα σημαίνει «έθιμο» και «συνήθεια». Η σούννα περιγράφει τις πράξεις και τα λόγια του προφήτη Μωάμεθ στο Κοράνι και στις Παραδόσεις. Οι σουνίτες παρουσιάζονται ως «ορθόδοξοι» μουσουλμάνοι σε αντίθεση με τους σίιτες: σε όλο τον κόσμο το 90% των μουσουλμάνων είναι σουνίτες. Η σούννα, διαδιδόμενη στην αρχή προφορικά από τους συντρόφους του Προφήτη, σταθεροποιήθηκε σε γραπτή μορφή στα παραδοσιακά κείμενα (hadith), τα οποία είναι η δεύτερη πηγή της σαρία μετά το Κοράνι. Η σαρία είναι το σύνολο των ιερών κειμένων και των παραδόσεων που συνδέονται με τον προφήτη.

Οι τέσσερις σχολές-ερμηνείες δικαίου (madhab) του σουνιτικού Ισλάμ.

Χανεφισμός (hanefisme): σχολή ερμηνείας δικαίου που ιδρύθηκε από έναν μιά-

μη (θεολόγο), τον Abou Hanifa, ο οποίος πέθανε το 767. Ο Abou Hanifa αποδεχόταν ως νόμιμη, για να αναλύσει ένα νομικό πρόβλημα το οποίο δεν σχολιαζόταν από τις πρώτες πηγές του μουσουλμανικού δικαίου, δηλαδή το Κοράνι και τις παραδόσεις του, την προσωπική άποψη των πιστών. Ο χανεφισμός έγινε το επίσημο σύστημα δικαίου των Αββασιδών (Abbasides), των Σελδουκιδών (Seldjoukides) και των Οθωμανών. Σήμερα, ο χανεφισμός υπερισχύει στην Τουρκία και στα κράτη της παλαιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: στο αραβικό και σουνιτικό κομμάτι του Ιράκ, στη Συρία, στην Παλαιστίνη, στην Αίγυπτο αλλά, επίσης, στην κεντρική Ασία, στην Ινδία και στην Κίνα.

Μαλεκισμός (malekisme): σχολή ερμηνείας δικαίου επικεντρωμένη στη διδασκαλία του μάμη Malik Ibn Anas, ο οποίος πέθανε το 795 στη Μεδίνα. Ο Ibn Anas είναι συγγραφέας της πιο παλιάς πραγματείας του μουσουλμανικού δικαίου, της El-Mouwatta. Ο μαλεκισμός ευνοεί και αυτός, επίσης, την προσωπική άποψη (ray) και τον αναλογικό συλλογισμό (qiyas), περισσότερο από τις παραδοσιακές πηγές. Η Ευρώπη ήταν σε επαφή με αυτή την ισλαμική σχολή δικαίου, διότι ήταν διαδεδομένη στην Ανδαλουσία. Ο μαλεκισμός σήμερα υπερτερεί στη βόρεια Αφρική, στην Άνω Αίγυπτο, στο Σουδάν, στη δυτική και κεντρική Αφρική. Εμφανίζεται, επίσης, στην ανατολική ακτή της αραβικής χερσονήσου (στο Κουβέιτ, για παράδειγμα).

Σαφείσμος (chaféisme): σχολή ερμηνείας δικαίου η οποία ιδρύθηκε από τον μάμη El-Chafii, που γεννήθηκε στην Παλαιστίνη το 767. Αφού δίδαξε στη Βαγδάτη πέθανε στο Κάιρο το 820. Σε αυτόν οφείλεται η πιο συνεκτική σύνθεση της μουσουλμανικής νομολογίας. Η πρωτοτυπία του προέρχεται από το ότι για εκείνον η συναίνεση ανάμεσα στους Ουλεμάδες (νομοδιδάσκαλοι του θρησκευτικού νόμου) είναι αποδεκτή αλλά όχι προεξάρχουσα. Ο σαφείσμος είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στη μεσημβρινή Αραβία, την Υεμένη, όπως, επίσης, στην ανατολική Αφρική και στη νοτιοδυτική Ασία (Ινδονησία). Στη Μέση Ανατολή οι Κούρδοι είναι, επίσης, στην πλειοψηφία τους σαφείτες.

Χανμπαλισμός (hanbalisme): σχολή του αυστηρόληπτου δικαίου την οποία

εισήγαγε ο ιμάμης Ahmad Ibn Hanbal τον 9ο αιώνα. Οι θέσεις του ακολουθούνταν με τελετουργική ευλάβεια τον 12ο αιώνα και είχαν συστηματοποιηθεί από τον Taqi al-Din Ahmad Ibn Taymiyya τον 14ο αιώνα (πέθανε το 1328). Αυτό το δόγμα ενέπνευσε άμεσα τον ουαχαμπισμό και τους φονταμενταλιστές ισλαμιστές. Οι χανμπαλίτες ήταν υποστηρικτές μιας μοναδικής καταγωγής του δικαίου, απορρίπτοντας κάθε προσωπική άποψη (ray) και κάθε αναλογικό συλλογισμό (qiyas). Ήταν εχθρικοί σε κάθε κερδοσκοπική θεολογία που ρίσκαρε για να εισάγει καινοτομίες, πηγές του αμαρτήματος (bid'a), σε σχέση με το Κοράνι και τις παραδόσεις των αρχαίων (salaf, οι πρόγονοι, όρος που θα δώσει αργότερα τη λέξη σαλαφισμός). Οι δύο τελευταίοι αιώνες των Αββασιδών διαμόρφωσαν τη χρυσή περίοδο του χανμπαλισμού, ο οποίος ήταν δημοφιλής στη Συρία και στο Ιράκ μέχρι τον 14ο αιώνα, πριν την έκλειψή του κάτω από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, σήμερα ο χανμπαλισμός εμφανίζεται στη Σαουδική Αραβία κάτω από τη μορφή του ουαχαμπισμού, που δεν είναι παρά μια παραλλαγή, στις άλλες χώρες του κεντρικού Κόλπου (ακόμα και στο Κατάρ στην ουαχαμπιστική του εκδοχή) και, επίσης, στην Ινδία (Mervin 2001, Laoust 1986).

Παράρτημα 2

Ο σιισμός (chiisme)

Ιστορικά, ο σιισμός ήταν ένα «νομιμοποιημένο» πολιτικό κίνημα που εμφανίστηκε κατά την εποχή της διαδοχής του Μωάμεθ, προφήτη του Ισλάμ, και οι οπαδοί του παρουσιάζονταν ως «οπαδοί του Αλί» (chiat Ali στα αραβικά, εξού και chiisme/σιισμός). Ο Αλί ήταν ξάδερφος από την πατρογαμική πλευρά και γαμπρός του Μωάμεθ, ο οποίος δεν είχε αρσενικούς απογόνους. Και οι δύο ανήκαν στην ίδια φυλή των Κουράις και στον ίδιο οίκο των Χάσιμ (Bani Hashim). Ο σιισμός στην αρχή δεν κάλυπτε καμία ιδιαίτερη εθνική συνδήλωση. Αργότερα, έγινε γνωστός στη Δύση ως ο ισλαμικός κόσμος του Ιράν. Για τους σιίτες το χαλιφάτο έπρεπε να επιστρέψει δικαιωματικά στους απογόνους των Χάσιμ, αλλά η συνέλευση των συντρόφων του Προφήτη διάλεξε τον Abu Bakr, έναν παλιό σύντροφο του Μωά-

μεθ, ως πρώτο χαλίφη. Αυτή ήταν η απαρχή του πρώτου μεγάλου σχίσματος στο εσωτερικό του Ισλάμ, από όπου έμελλε να δημιουργηθεί λίγο λίγο η αντιπαράθεση μεταξύ σιιτών και σουνιτών μουσουλμάνων.

Σήμερα, τα εκατόν δέκα εκατομμύρια σιίτες μουσουλμάνοι αποτελούν μόνο το 10% του παγκόσμιου μουσουλμανικού πληθυσμού, αλλά το ουσιαστικό σημείο είναι ότι, αν εξετάσουμε το χάρτη της αραβοπερσικής περιοχής, παρατηρούμε ότι οι σιίτες υπερισχύουν κατά πολύ. Υπάρχει κατ' αρχάς το Ιράν, οχυρό 70 εκατομμυρίων ψυχών, το Ιράκ, του οποίου περισσότερος από τον μισό πληθυσμό ανήκει στη σιιτική ομολογία (δεκατρία εκατομμύρια στα εικοσιτέσσερα), και το Μπαχρέιν, όπου η πλειοψηφία είναι σιίτες. Σ' αυτούς πρέπει να προσθέσουμε μεγάλες μειονότητες σιιτών που βρίσκονται στο Κουβέιτ, στη Σαουδική Αραβία, στο Κατάρ και στα Ενωμένα Αραβικά Εμιράτα, όπου η πλειοψηφία είναι σουνίτες. Το 10% των σιιτών που περιλαμβάνει η Σαουδική Αραβία κατοικεί στην παραθαλάσσια περιοχή Hasa, η οποία συγκεντρώνει τον μαύρο χρυσό του βασιλείου, το ένα τέταρτο του παγκόσμιου γνωστού αποθέματος. Αν πάρουμε το σύνολο των σιιτικών πληθυσμών των διάφορων κρατών του αραβοπερσικού Κόλπου, είναι πλειοψηφία στη ζώνη όπου βρίσκεται το 60% των γνωστών παγκόσμιων αποθεμάτων πετρελαίου σήμερα.

Μετάφραση: ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΕΡΜΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, ΛΙΝΑ ΑΓΑΛΟΥ

Ευχαριστούμε την κ. Ελένη Κονδύλη-Μπασούκου, Επίκουρη Καθηγήτρια Αραβολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών για την ουσιαστική βοήθειά της στην απόδοση όρων του κειμένου.

ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AL-RASHEED, M., 2002, *A history of Saudi Arabia*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BASBOUS, A., 2002, *L'Arabie Saoudite en question*, Perrin, Paris.
- BERQUE, J., 2003, *Quel Islam?*, Sindbad Actes Sud, Arles.
- BIN ABDEL-AL-WAHAB, M., 1998, *Kitāb al-tawhīd*, Dar al-Salam, Riyad.
- DAWOD, H., 2002, «Wahhabisme, Salafisme, Islamisme: une seule étiquette pour des mouvements divers?», communication présentée au colloque *Sur le Wahhabisme*, C.N.R.S.-C.E.I.F.R. et M.S.H., 10 Ιουνίου, Paris.
- DE CORANCEZ, L., 2003, *Al-Wahhabioun: tarikh ma ahmelehu al-tarikh (Οι ουαχαμπι-στές: μια ιστορία αγνοημένη από την Ιστορία)*, Riad El-Rayyes Books, Beirut.
- ESPOSITO, J. L., 2002, *Unholy war, terror in the name of Islam*, Oxford U.P., Oxford.
- FLORI, J., 2002, *Guerre sainte, jihad, croisade*, Seuil, Coll. Histoire, Paris.
- GEO, 2003, «Au coeur de l'actualité, Le Golfe Persique», No 297 (spécial), Νοέμβριος.
- GODELIER, M., 1982, *Les Sciences de l'Homme et de la Société en France. Rapport au Ministre de la Recherche et de l'Industrie*, La Documentation Française, Paris.
- , 2002, *L'Etat des Sciences de l'Homme et de la Société en France et leur rôle dans la construction de l'Espace Européen de la Recherche. Etat des lieux et propositions*, Rapport à l'attention du Premier Ministre, Avril, Paris.
- GRESH, A., 2003, «Les grands écarts de l'Arabie Saoudite», *Le Monde Diplomatique*, Juin, Paris.
- HABIB, J. S., 1978, *Ibn Saud's Warriors of Islam: The Ikhwan of Najd and their role in the creation of Saudi Kingdom, 1910-1930*, Brill, Leiden.
- KHOSROKHAVAR, F., 2002, *Les nouveaux martyres d'Allah*, Flammarion, Paris.
- LAOUST, H., 1986, *La profession de foi d'Ibn Taymiyya, la Wasitiyya*, Geuthner, Paris.
- LA PENSEE, 2003, No spécial consacré à l'Arabie Saoudite, No 335.
- LEWIS, B., 1988, *La langue politique de l'Islam*, Gallimard, Paris.
- MARCHANT, S., 2003, *L'Arabie Saoudite: la menace*, Fayard, Paris.
- MENORET, P., 2003, *L'énigme saoudienne*, La Découverte, Paris.
- MERVIN, S., 2001, *Histoire de l'Islam, fondements et doctrines*, Flammarion, Coll. Champs Université, Paris.
- MURAWIEC, L., 2003, *La guerre après*, Albin Michel, Paris.
- STEINBERG, G., 2002, *Religion und Staat in Saudi-Arabien (1902-1953)*, Ergon, Würzburg.
- THORAVAL, Y., 2001, *Dictionnaire de la civilisation musulmane*, Larousse, Paris.
- VASSILIEV, A., 2002, *The history of Saudi Arabia*, Saqi Books, London.

ABSTRACT

MAURICE GODELIER – HOSHAM DAWOD

Social Sciences and Humanities, their response to wahhabism and the 11th September 2001 events

The present text is a report written under the responsibility of the french anthropologist Maurice Godelier, member of the Advisory Group for Humanities and Social Sciences of the European Research Directorate in Brussels. Both writers attempt, through a short historical analysis of wahhabism and stimulated by the 11th September 2001 events, to show the imperative need for interdisciplinary analysis of the social and political developments in the modern world. They claim that the West should henceforth take very seriously into account the political dimension of religion in combination with the historical comprehension of each religious doctrine or faith. In this process the West will play an important role through the creation of interdisciplinary research centers within its own domain as well as within the islamic respectively in order to enhance the debate over religious issues and to avoid their elaboration as fields of conflict.